

Kamarás IstvánVE, TK Antropológia és Etika Tanszék
Iskolakultúra

Egy középkori keleti filozófiai tanmese „nyugati” olvasatai

„A természetes ember” recepciójának vizsgálata

Manapság hazánkban nemigen olvasnak Ibn Tufajl-szöveget, középkori arab filozófusokat, de középkori filozófust is kevesek és keveset, leginkább még filozófusok és teológusok, vagy ilyen szakos diákok, mint kötelező olvasmányt. A laikusok olvasói horizontjából általában hiányoznak azok az ismeretek és élmények, amelyek növelnék az esélyét, hogy az Ibn Tufajl-szöveggel érdemi, beszélő viszonyba kerüljenek.

A kortárs magyar olvasók körében a viszonylag gyakori olvasmányok között Defoe *„Robinson Crusoe”-ja* és Kipling *„A dzsungel könyve”* című műve szerepelnek, mint olyan művek, amelyekhez valamiképpen kapcsolni lehet Ibn Tufajl művét, bár ennek halmazai (témája, világa, gondolatai) csak nagyon kicsi részben fedik át a Defoe- és a Kipling-mű halmazait. A *„Robinson Crusoe”-t* a természetese emberrel úgyszólván csak a lakatlan sziget (és persze istenhite) köti össze, már csak azért is, mert Robinson magának a társadalmi embernek a megtestesítője, aki a lakatlan szigeten egymagában is társadalmi lényként, mondhatni úriemberként viselkedik. *„A dzsungel könyve”-vel* valamivel erősebb a rokonság, hiszen Kipling regényében az antilop (vagy gazella) megfelelője a farkas-csorda. Csakhogy éppen nem farkas-csordáról, hanem farkas-közösségről van szó, s ebben a „mesterséges” dzsungelben Maugli emberarcú-, szívű- és lelkű állatok „társadalmában” szocializálódik. Felbukkanhat – jóval ritkábban – az olvasói horizonton Mann *„A kiválasztott”-jának* „mormotává töpörített” kreatúrája, akiből azután Gergely pápa lett. Néhány olvasóból előhívhatja Ibn Tufajl műve azt a történetet, amely *Sütő András* *„Anyám könnyű álmot ígér”* című könyvében szerepelt (erre elsősorban az én korosztályomból emlékezhetnek), s amely egy bizonyos Salimbe atyának Második Frederick Szent Római Imperátor bolondságairól beszámoló krónikájában szereplő történetről olvashatunk. A császár, akit meglepett, hogy „birodalmának gyermekei anyjuk tején anyanyelvükbe is cseperednek”, betiltotta körülöttük a szót és az al-tatódalokat oly módon, hogy a szülőket eltávolítva némaságra kényszerített dajkákra és gondozókra bízta a kísérleti csoportba tartozó gyerekeket, és kíváncsian várta, milyen nyelven fognak majd megszólalni: zsidóul, görögül, latinul vagy arabul, avagy éppen a szülők nyelvén. A gyerekek nem szólaltak meg semmilyen nyelven, mert meghaltak. Ez a mendemonda-történet melleleg olvasói számára „kísérleti” cáfolata is lehetne az Ibn Tufajl-féle elképzelésnek. Aki Sütőre, Salimbe atyára, no meg a mai pszichológiára és filozófiai antropológiára támaszkodva így érvelhet: nyelv nélkül nem lehet gondolkodni, de a „természetes ember” másik ember nélkül nem tehet szert a „nyelvek adományára”, legfeljebb isteni csoda folytán, ám Ibn Tufajl története nem erről akar szólni.

Emberképek a „természetes ember” értelmezéséhez

Természetesen minden olyan olvasmány, mely az istenkeresésről szól, valamiféle fógódot jelenthet ehhez a szöveghez, de ritka az olyan filozófiai vagy teológiai mű, amelyben az emberré válásnak szerves folytatása az Istenhez eljutás. Egy másik műfajban (mely a természettudomány, a teológia, a misztika és a költészet sajátos ötvözete) bizonyos értelemben *Teilhard de Chardin (1)* alkotott hasonló művet, amikor az anyagtól az Ómega-pontig (Istenig) tart evolúciós elképzelése.

Természettudományos emberkép

Ezzel a szöveggel a természettudományos alapon álló olvasónak van a legnehezebb a dolga, aki a fikció olvasójaként is megköveteli a természettudományosság, valamint a lélektani és szociológiai realitás minimumát, és míg a ‚Varázshegy’-et e szempontból elfogadhatónak tartja, ‚A kiválasztott’-at már nem. Az ilyen racionális olvasó rendkívül ingerülten fogadhatja azt, hogy ‚Az egyenlítő éghajlata érezhetően egyenletes (...) itt anya és apa nélkül is születhet ember”. Nem tartja valószínűnek, hogy a gazella a gyereksírást összetévesztheti kicsinye sírásával. Tiltakozik az olyan antropomorfizáció ellen, hogy a gazella ‚megszánta”, ‚megszerette”, ‚sok szeretettel és gyengédséggel gondozta”. Igaz, hogy a gazellacsapat valamelyest hasonlít ‚A dzsungel könyve’ farkas-csapatához, valamint az is, hogy Hajj ibn Jakzán megtanulta az állatok nyelvét és ‚az állatok társuknak és barátjuknak tartották”, csak hogy ezen túlmenően az arab filozófus tanmeséje nem akar regény lenni, hanem megmarad tudományos tanmesének, abba viszont nem illik bele Kipling emberarcú dzsungelé.

A szellemire redukált ember a többdimenziós emberkép tükrében

Az az olvasó – és az Ibn Tufajl-szöveg mai magyar, potenciális olvasói döntő többségükben ilyenek –, aki a természetes embert biológikum, pszichikum, szociológikum és szellemiség lehetséges ötvözeteinek olyan változatának képzeli el, melyből a biológikum nem mellőzhető, nehezen fogad el és fogadhat be egy olyan lényt, aki anya és apa nélkül, agyagból és lélekből születik. Születésének leírása olyan, mintha a bibliai teremtéstörténet valamiféle természettudományos változata volna: az agyag erjedésétől, a sejtbe beleolvadt lelken keresztül, a sejtszótódással, majd a gondoskodást végző szervek kialakulásával folytatva a magzatburok megrepedéséig. Hajj ibn Jakzán születésének második változata – a titokban nemzett és megszületett, majd az isteni gondviselésre bízott gyermek – immár ismerős történet lehet a lehetséges Ibn Tufajl-olvasó számára. Ugyanakkor ennek az ismerős történetnek a folytatása már több ponton nem felel meg sem a mindennapi tapasztalatnak, sem a non-fiction, sem a fiction olvasmányélményeknek. Az Ibn Tufajl-i főhős ugyanis olyan csodalény, aki villámgyorsan átlépve az eriksoni identitás-epigenezis első három lépcsőjét – hiszen már kisgyermek korában ‚törte a fejét” –, máris az igazságot kutatja. De nemcsak a csecsemő-, kisdéd- és kisgyermekkort lépi át Hajj ibn Jakzán, hanem a serdülőkort is, ugyanis nem fedezi föl nemiségét. A tanmese főhőse tehát a mai fogalmak szerint nem az az igazi hús-vér-szellem ember, akit *Aquiniói Szent*

A császár, akit meglepett, hogy „birodalmának gyermekei anyjuk tején anyanyelvükbe is cseperednek”, betiltotta körülöttük a szót és az altatódalokat oly módon, hogy a szülőket eltávolítva némaságra kényszerített dajkákra és gondozókra bízta a kísérleti csoportba tartozó gyerekeket, és kíváncsian várta, milyen nyelven fognak majd megszólalni: zsidóul, görögül, latinul vagy arabul, avagy éppen a szülők nyelvén. A gyerekek nem szólaltak meg semmilyen nyelven, mert meghaltak.

Tamás – arisztotelészi előzmények után – testléleknek nevezett, hanem valamiféle Isten által kiválasztott, elsődlegesen szellemi lény.

Az anyai szív titkától Istenig

A spiritualításra fogékonyabb – és ilyen személyes- és/vagy olvasmány-élményekkel már rendelkező – befogadók számára már elfogadható, hogy eljuthatunk az anyai szív titkának kereséséig Istenig, a vele való egyesülésig, a szentség, a kegyelem állapotáig, és hogy ennek a folyamatnak kiindulópontja a szeretet. És ez – a tökéletes állapotig vezető út – nemcsak a hagyományos módon vallásos olvasó olvasási horizontjába épült be, hanem ez az ezoterika és a New Age spiritualitásának különböző változatai híveinek is élménye, elég csak a szent titkokba való beavatódás különböző lépcsőfokait kínáló irányzatokra gondolni, a rózsakeresztes misztikától a Szcientológiáig. A zsidó-keresztény kultúrában szocializálódott vallásos ember számára azonban lehetetlen Istenhez eljutni az istenképmás-ember segítsége nélkül, pusztán spekulatív módon.

Filozófus szemüveggel

Aki nagyvonalúan eltekint a többdimenziós ember biológiai és lélektani kifejlődésétől, s a filozófáló és istenkereső emberre összpontosít, kétségkívül sok minden olyasmire bukkanhat ebben a szövegben, mely akár az Ibn Tufajl előtti, akár az Ibn Tufajl utáni filozófiából ismerős lehet számára. Amikor a főhős korcs állat mivoltán szomorkodik, megjelenik benne az ember mint *Gehlen* hiánylénye. Azt is nyugtáztathatja a filozófiában jártas olvasó, hogy a főhős kutakodása, elmélkedése hermeneutikai kört ír le a résztől az egészig, s az egésztől vissza a részeknek az egész kontextusában való újraértelmezéséig. Ha nem is sokan, de azért jó néhányan észrevehetik, hogy a főhős „sötétnek” és „otrombának” érzett teste gnosztikus hatás. Bár a test, lélek és szellem hármasság *Szent Pálnál* is megjelenik, az Ibn Tufajl-i test, állati lélek és pusztulhatatlan lényeg hierarchiájában szintén gnosztikus hatást olvashat ki a filozófiailag pallérozottabb olvasó.

Természetesen joggal feltételezhetjük, hogy a filozófiailag pallérozott olvasók jelentős részének agya más srófra jár, más logikát használnak. Így minősíthető a víz anyagáról és formájáról való elmélkedéstől hatalmas logikai-ismeretelméleti ugrásnak a villámgyors eljutás a „megértette, hogy minden teremtett dolognak szükségképpen van teremtője” szintre. A csillagok testtől független lényeggel rendelkezők. Sokaknak tűnhet úgy, hogy az ember és a csillag (mint testtől független lényeggel rendelkező létező) rokonsága nincs kellőképpen levezetve. Honnan tudja Hajj ibn Jakzán, kérdezhetik ők, hogy az égitestek egyszerűek és tiszták.

Keresztény beállítódással

A zsidó-keresztény élet- és élményvilágú olvasó az ő szemszögéből joggal hiányolhatja az Isten képmására teremtett embert, aki lénye egészével – és nem csak eszével, mint Hajj ibn Jakzán teszi – fordul Isten felé. Bár a teljes testi mozdulatlanúság a keresztény kultuszokban is előfordul, mégis inkább hinduista, buddhista magatartás, ami szintén idegen lehet a zsidó-keresztény habitusú olvasótól. A mai keresztény ember hangsúlyozottan nem csak fenn keresi Istent, hanem önmagában és a másik emberben is. Egy konferencia kerekasztal-beszélgetésén *Somfai Béla*, a jezsuita filozófus lévinási módon azt válaszolta arra a kérdésre, hogy számára mi az elsődleges istenbizonyíték: a másik ember arca. Ahogy az érzéki világ fokozatosan behatolt tudatába, úgy távolodott el Hajj ibn Jakzántól az isteni világ, ezért utálattal fordult el a földi élet gondjaitól. Epizodikusan előfordulhat ez természetesen a keresztény vallásosság történetében is. Még *Jézus* tanítványai is érezhettek hasonlót, amikor fenn akartak maradni a (varázs)hegyen Jézussal, *Mózzessel és Illéssel*. Mégis a mai keresztény habitushoz nem a világból kivonulás jellemző, hanem a világgal ozmotikus kapcsolatban lévő bensőségeség. Ilyen szemmel olvas-

va ugyancsak furcsállható, hogy Aszál számára Hajj ibn Jakzán lesz a vallás bizonyítéka. Joggal érezheti a mai módon vallásos keresztény olvasó, hogy nincs sem szociológiai, sem lélektanilag kellőképpen levezetve, miért fogadható el minden fenntartás nélkül az istenhívó, de szociológiai értelemben nem vallásos Hajj ibn Jakzán számára az Aszál által is képviselt vallás, melynek nem csak transzcendens, hanem szociológiai dimenziója is van. („Aszál beszélt neki az imádkozásról, a kegyes alamizsnáról, a bőjtről, a zarándokltról, és még sok hasonló szertartásról. Hajj ibn Jakzán vállalta mindezeket a kötelességeget, és kész volt engedelmeskedni a vallás előírásainak.”)

Kínálkozó sémák a befejezés értelmezéshez

A „Hajj ibn Jakzán-sztori” befejezéséhez sem lenne megfelelő sémája a potenciális olvasók többségének. Az egyik kínálkozó olvasat a fanatizmus nélküli, tulajdonképpen türelmes, megengedő, bölcs vallási elitizmus, mely szerint „ha megpróbálnánk eltéríteni őket a megszokott élettől, és az elmélkedés magasságai felé vonni, csak mélységesen megzavarodnának, de képtelenek lennének a boldogság elérésére; elveszítenék az utat, és rossz véget érnének. De halálukig abban az állapotban maradhatnak, amelyben élnek, elnyerik majd az üdvösséget, és azok között lesz majd a helyük, akik a jobb oldalon fognak állni”. Nincsen azonban levezetve az, hogy hogyan jut el idáig Hajj ibn Jakzán attól az állásponttól, hogy „a legtöbb ember csak annyi hasznot lát a vallási törvényben, amennyit földi életében hasznosíthat. (...) tudta, hogy ezek nem lesznek részesei az örök boldogságnak, alig néhányuk kivételével. (...) az ilyen emberek többsége az esztelen állapotok színvonalán él.” Más olvasókat, akik a jézusi „atyám házában sok hely van” magatartás követői, ez a fajta elitista attitűd az emberiség döntő többségét az üdvözülésből kizáró s azt csak a kevés igazaknak ígérő profetikus adventista-millennarista szektákra (2) fogja emlékeztetni. Bár Hajj ibn Jakzán nem válik embergyűlölővé, a potenciális olvasók egy részét mégis az emberek közül a nyihahák közé emigráló Gulliverre emlékeztetheti a főhős visszavonulása. Értelmezhető a történet befejezése tragédiának vagy tragikomédiának is, akár az elvont ember csődjének a gyakorlati életben, akár a hit átadása kudarcának, akár a teljes (vagyis társadalmi) emberré válás fiaskójának.

Az Ibn Tufajl-mű toposz-tára

Az Ibn Tufajl-szöveg – *Farkas Attila Márton* által rekonstruált – toposz-tára (3) túlnyomórészt még a műveltebb olvasók többsége számára sem ismerős toposzokból áll.

– Az anya és apa nélküliség toposza sokkal inkább árvaságként ismert ebben a körben, mint a szellemet kereső spirituális emberé.

– A magányosság sokféle toposz-változata közül a misztikusok magánya – azé az emberé, akinek csak „a másokra féltékeny” Isten a társa – kevésbé ismert.

– A lakatlan (elhagyatott) sziget eléggé ismert toposz, ám a sziget mint a szellem birodalma (ahol a hideg és meleg harmóniája uralkodik) és mint a világ közepe már jóval kevésbé.

– Hajj ibn Jakzán születése sokakat emlékeztethet Mózes születésére, jóval kevesebbet az Ozirisz mítoszra. Arra már csak nagyon kevesek gondolhatnak, hogy ez a születéstörténet alkímiai folyamatra emlékeztet, leginkább talán a Humunkulusz, vagyis a Filozófiai Gyermeke (az embrióként allegorizált bölcsök köve) létrejöttének folyamatára. (A Bölcsök Köve – Farkas erre is felhívja a figyelmet (4) – a *Jung* előtti szimbólumkutatásban az Új Ember mitikus toposza.)

– A hét éves szakaszokból álló fejlődéstörténet a műveltebb olvasók számára ismerősnek tűnhet.

– A Hajj ibn Jakzánt „felnevelő” gazella sokakat emlékeztethet akár a mesékben és mondákban szereplő isteni vagy királyi gyermekeket felnevelő állatokra, akár Maugli nevelőire.

– *Arisztotelész* ismerőinek ismerős lehet az anyag és forma (potencia és aktus) dualitása, az már csak az alkímia ismerőinek, hogy az alkímiai rendszer alapját is ugyanez a dualitás képezi. A Filozófiai Higany mint férfi elem és a filozófiai Kén mint női elem ketőssége, mely a kései alkímiában azonosul az anyag és forma (a szellem és a lélek) fogalmaival is. (Mellesleg az Ibn Tufajl-szöveg elején is megjelenik a Vörös Kén, vagyis a forma és a lélek alkímiai szimbóluma, a Filozófiai Embrió csírája.)

– A természettudomány és a misztika elegyedése jóval inkább egyes New Age irányzatokból lehet ismerős a potenciális olvasóknak, mint a klasszikus hermeneutikából, vagyis a „tudományos” megismerési alapon álló misztikus irányzatokból, legkevésbé az iszlám hermeneutikából. (Ha csak nem olvasták *Fodor Sándor* könyvét. (5))

– Az Ibn Tufajl-szövegben megjelenített meditációt kapcsolhatja a meditáció iránt érdeklődő olvasó akár saját élményéhez is, ám jóval inkább a ma már százas nagyságrendben kínált ilyen-olyan meditációs könyvekhez is. Ezek az olvasmányok származhatnak autentikus forrásból, vagy azok népszerűsítő és/vagy felhívított változataiból. Egy bizonyos, hogy ezek sokkal nagyobb valószínűséggel származnak a hinduizmus vagy a buddhizmus, mint az iszlám világból. (Igaz, Farkas a szúfi lehetséges buddhista gyökereire is felhívja figyelmünket. (6))

– A műben szereplő aszkézis-toposz nem igen támaszkodhat aszketikai olvasmányélményekre, de a szerző által adott racionális magyarázat és az aszkézis túlhajtásától való óvás a mértékletesség jegyében Farkas szerint (7) a buddhizmusra (szerintem legalább annyira *Aquinói Szent Tamásra*) (8) emlékeztető érveit már eléggé közelállónak érezheti magához a mai műveltebb olvasó.

– Aszál és Szalamán, a vallást gyakorló, de a világban élő ember két őstípusa, zavarba hozhatja nem csak a nem vallásos, de legalább annyira a vallásos olvasót is, hiszen Aszál, a ténylegesen vallásos ember lehet a szociológiai értelemben nem vallásos isten emberének tanítványa. Farkas szerint ugyanakkor Aszál képviseli azt a vallási hagyományt, melyben megtalálható a Hajj ibn Jakzán által képviselt „őstradíció”, vagyis a rejtett vallási őstradíció. Ennek a parabolának az lehet az üzenete, hogy az iszlám vallásban megtalálható a rejtett ősi tanítás, ami egy hagyományosan keresztény számára eléggé nehezen értelmezhető üzenet, miképpen az is, hogy ezt el kell rejteni a világ elől, annak ellenére, hogy a „nem szabad a gyöngyöt a disznók elé szórni” (9) gondolat ismerős lehet a Bibliát ismerők számára. Az ezoterikus és az exoterikus tanok megkülönböztetése a „tegyétek tanítványaimmá mind a népeket” (10) jegyében szocializálódó keresztény hívők számára eléggé problematikus.

– A *Hajj ibn Jakzán*, aki „szüntelenül ijesztgette és rémisztgette őket” (11) tanításával, a hit emberének, a prófétának a toposza, aki szembe kerülhet népi vallásossággal vagy formális vallásossággal jellemezhető „nyájszerű és tehetetlen” (12) emberekkel. A prófétának sokféle változata közül – *Max Weber* tucatnyit sorol föl (14) – az olvasók egy részének inkább az egyszerű néphez közel álló, a nép nyelvén beszélő, a tanítást a népnyelvre lefordító – jézusi, szentferenci – próféta lehet ismerősebb, s a Hajj ibn Jakzán-i változat kevésbé ismert.

Olaszói attitűdök

Száz ismerősömet kértem meg 2004 őszén e-mail-en az Ibn Tufajl-szöveg értelmezésére. A szerzőről semmit sem közöltem, és még a szöveghez kapcsolódó lábjegyzeteket is elhagytam. Ezt megelőzően több alkalommal kérdeztem véleményüket például *Örkény* „Trilla” című novellájáról, a vallás és babona viszonyáról és az angyalokról, amikor a kérdezettek (14) harmada-fele válaszolt érdemben. Ezúttal viszont – holott a kérdezettek nagyobb részben ugyanazok voltak – 100 közül csak tizennégyen (három filozófus, két teológus, két szociológus, egy-egy nyelvész, pszichológus, kultúrantropológus, biológus,

ügyvitel-szervező mérnök, neveléstudós, és népművelő), ami egyértelműen arra utal, hogy ez a feladat nagyságrenddel nehezebbnek bizonyult. (15) 2005 őszén a Veszprémi Egyetem 42 másoddiplomás etika, ember- és társadalomismeret szakos levelező hallgató tanítványomat is megkértem a szöveg értelmezésére. (16) Ők is csak a szerző nevét ismerték, de többségük – főleg az Internet segítségével – igyekezett minél többet megtudni a szerzőről és a műről. A legtöbben *Katona Tamás* általam „elhallgatott” utószavát, néhányan *Tüske László* és/vagy *Kéri Katalin* írásait találták meg. Ez a 14 + 42 fős minta semmilyen szempontból sem reprezentatív, mindössze arra alkalmas, hogy bármiféle „ez van” helyett az egyik lehetséges „ilyen is van”-t jelenítse meg.

Nem vállalkozók

Akadtak, akik őszintén elmondták, hogy nem tudtak és/vagy nem akartak megbirkózni az Ibn Tufajl-szöveggel, mert ehhez fáradtak, földhözragadtak, egészen más érdeklődésűnek (17), világnézetűnek (18) és ízlésűnek érezték magukat, magyarázódik XY. filozófus. Az iszlámmal szembeni fenntartások és előítéletek az érdemben válaszolók körében is felbukkantak.

Elmaradt párbeszéd

Volt olyan eset, amikor létrejött az olvasás, de nem jött létre a találkozás a művel: „Az egyik fő kérdés, ami fölmerült bennem, hogy vajon istentől valónak tekinthető-e az iszlám vallás, vagy sem. Hitelessége a szememben nincs, hiszen az alapja egyetlen embernek egy barlangban történt állítólagos látomása. (...) Az iszlám mellett, úgy látom, mintha az erőszak lenne, ha nem a legfőbb, de szinte egyetlen érv. (...) Ez a vallás, melynek alapja ilyen kétes és halovány, elpusztította a kereszténység jelentős részét, és ma is sok helyen erősakkal terjeszkedik. (...) Így érhető, ha magasztos misztikus és erkölcsi elveket találok ebben a szövegben, hasonlóakat ahhoz, mint amilyenekkel kiemelkedő keresztény gondolkodóknál és misztikusoknál lehet találni, akkor keresztény hívőként érthetetlenül állok előtte.” (szociológus)

Ahhoz, hogy a mű és a befogadó között érdemi kapcsolat jöjjön létre, az szükséges, hogy a befogadó úgy érezze, hogy a mű róla szól, ennek pedig három feltétele van: valamelyest átfedje egymást a mű világa és az olvasó világa (19); ismerje valamennyire a mű nyelvét; úgy döntsön, hogy számára a mű befogadása valamiért fontos. Úgy tűnik, szociológusunk számára egyik feltétel sem teljesült megfelelő mértékben, különösen az első és a harmadik nem.

A szerző ismeretének hiánya

Voltak olyanok – érthetően –, akiket izgatott, és voltak, akiket nagyon zavart, hogy nem ismerik a szerzőt. „Nem szívesen olvasok olyan könyveket, amelyek szerzőjéről semmit sem tudok – írja az egyik filozófus –, és ezért érdekelt, hogy találok-e valamit Ibn Tufajl-ról a Magyar Nagylexikonban és az Encyclopaedia Britannicában. Nem találtam semmit, s ezért úgy gondoltam, hogy szerzőnk nem tartozik az iszlám nagy klasszikusai közé. Még a perverz gondolat is felmerült bennem, hogy nem is valódi muszlim

Nem szívesen olvasok olyan könyveket, amelyek szerzőjéről semmit sem tudok – írja az egyik filozófus –, és ezért érdekelt, hogy találok-e valamit Ibn Tufajl-ról a Magyar Nagylexikonban és az Encyclopaedia Britannicában. Nem találtam semmit, s ezért úgy gondoltam, hogy szerzőnk nem tartozik az iszlám nagy klasszikusai közé. Még a perverz gondolat is felmerült bennem, hogy nem is valódi muszlim szerzőről van szó, hanem csak egy olyan modern ál-muszlim szerzőről, aki elszórazott azzal, hogy játékosan egy muszlimnak látszó szellemi könyvecskét ír.

szerzőről van szó, hanem csak egy olyan modern ál-muszlim szerzőről, aki elszórakozott azzal, hogy játékosan egy muszlimnak látszó szellemi könyvecskét ír. De aztán félretettem ezt a gondolatot, és a sok Arisztotelészre hivatkozó passzust látva, s Andalúzia nevét olvasva azt kezdtem gondolni, hogy az andalúziai iszlám kultúra egy késői, nagyon felvilágosult alakjáról van szó, de ezt a feltevést azonnal megzavarta bennem a kétely, hogy a Cordoba-Granadai-i iszlám kultúra használta-e valaha is az Andalúzia nevet ennek az iszlám régiónak a megjelölésére. Ezek a bizonytalanságok annyira idegesítettek, hogy tisztázásuk nélkül még akkor sem lennék képes mélyre merülni a szöveg tanulmányozásába, ha történetesen sok időm lenne rá.”

Nehéz olvasmány

Még az olvasásra vállalkozó kisebbség többsége számára is az átlagosnál nehezebb vagy jóval nehezebb olvasmánynak bizonyult az Ibn Tufajl-szöveg. „Nem tagadom, nehéz olvasmány volt. A szöveg sem volt könnyű, terjedelme is szokatlan a mai időben ránk jutó olvasmányok terjedelméhez képest. Sokáig tologattam: nem éreztem relevanciáját. Mi közöm hozzá? Miért kell elolvasnom? A szöveg oly mértékben felelt meg nem túl sok keleti olvasmányaim stílusának (lassú, ráérős hömpölygés, képes beszéd, udvarias, hosszú mondatok) hogy már azt hittem: stílusutánzatról van szó. Modern szerző – talán maga Kamarás – preparált nekünk egy szöveget, aztán jót nevet rajta (mint *Esterházy* Csokonai Lili képében)”, írja a neveléstudomány művelője. „Első olvasatra (jóllehet nem is tudtam folyamatosan egyvégtében végigolvasni a megküldött írást!) alig tudtam megemészteni, egy kissé idegenül hatott. De azért piszkálta a fantáziámat. Majd ismét nekiültem, s egy dejavu érzés támadt bennem, miszerint mindig meggyőződésem volt, hogy a természetes utak az Istenéi!”, írja az egykori népművelő, aki jelenleg bencés szerzetes.

A Veszprémi Egyetem másoddiplomás hallgatóinak (20) többsége kedvező fogadtatásban részesítette a Tufajl-szöveget. Legtöbbjüket lekötötte, lebilincselte, lenyűgözte érdekességével, néhányukat elgondolkodtatta, néhányan pedig érthetőségét emlegették. Mindössze ketten voltak, akik fenntartással fogadták: egyiküktől (mint természettudományos érdeklődésűtől) távol állt témája, másuknak egyes részei tetszetek, mások meg nem. Ugyanakkor akad olyan is, akire mélyebb, bizonyos mértékig attitűdöt változtató hatással volt ez a szöveg. Egy tanár arról számol be, hogy annak ellenére tetszett neki Ibn Tufajl műve, hogy világtól távol áll a vallás, egy református lelkész pedig arról, hogy őt „a predestináció tan nem kirekesztő végiggondolására, a különbözőségeket különbözőként való elfogadására, a megváltoztatható megváltoztatására, naponként Isten elé állásra” készítette.

Értelmezési stratégiák

Akadtak tipikusan szakmai, nyelvész, pedagógus, pszichológus és kulturális antropológus olvasatok. Ilyen Farkas Attila Mártoné, akinek kultúrantropológiai megközelítésű toposz-tárából már bőven idéztem.

Pszichológiai olvasat

Ilyen értelmezési stratégiával olvasta *Pfützner Rudolf* az Ibn Tufajl-szöveget: „Ez az írás a narcizmus Csimborasszója. Anya és apa nélkül, saját óriási potenciáljából jön világra és fejlődik a tökéletesség felé. Nincs szüksége szocializációra, emberi környezetre, »szociális uterusra«, elég neki egy kedves őzike. Nem tanul meg nyelvet, ami a szimbolizálás képességének egyik fő eszköze lenne, de ennek ellenére mesterien absztrahál. Nem hiszem, hogy ez az állatok nyelve segítségével lehetséges lenne. Ő egyedül jut el a felismerés tetőpontjaira, minden dialógus nélkül. Mindenki más, aki másképp gondolkodik, mint ő, téved. Keresi a magányt, mert nem akar alkalmazkodni, szocializálódva be-

illeszkedni egy társadalomba. Célja a fúzió, az összeolvadás, ami a nárcizmus végcélja, az összeolvadás a tökéletessel, mindenhatóval, az Istennel, tehát a saját istenné válása. II. Frigyes császár kísérlete, ahol minden újszülött elpusztult, ha nem szóltak hozzá, őrá nem érvényes. Érdekes elképzelés az átmenet az anorganikusból az organikusba, az első sejt keletkezése, amelyikből az evolúciót átugorva azonnal ember keletkezik. Ösztönös kívánsága – erotika, szexualitás, agresszív impulzusok – úgy látszik, békében hagyják, nem kívánczik partner után, de azért érdekes módon eltakarja nemi szervét. Egy helyen (30. oldal) beismeri ugyan, hogy „Sötét és otromba teste a születés és pusztulás világához tartozik, s attól különféle érzéki dolgokat vár: táplálékot, italt és nemi egyesülést.” De kivel? Manicheista befolyás? Mint a misztikusok ő is a Szükségképpen Létezőt keresi, aki nem személyes, atyai Isten. Allah ismételt dicsérete ellentmond ennek. De ennek előfeltétele személyiségének megsemmisítése (34.o). A dogmatikus vallást nem tudja elfogadni, kísérlete beilleszkedni egy társadalomba kudarcot vall. Rájön, hogy az emberek többsége az állatok színvonalán él, és búcsút mond nekik, visszamegy a szigetre (elszigetelődik). Szóval a misztikus élmény nárcista változatát írja le a szerző.”

Nyelvészeti olvasat

A nyelvész *Juhász Valéria* nyelvészeti olvasási stratégiával próbálja olvasni a művet, de – annak ellenére, hogy legegzaktabb elemzéssel is megpróbálkozik – állandóan filozófiai korlátokba ütközik, végül pedig a filozófiát jelöli meg illetékesnek: „Az emberi ésszel felfogható dolgok, vagyis amit akként akar ábrázolni a szöveg, az is tele van logikai buktatókkal, de ezen felülemelkedve, a szavak megválogatásával a naiv olvasóban valóban felkelti a gyanút, hogy az emberi értelemnél magasabb tudásról ír szavakba öntve, holott ő maga mondja ki, hogy »a szavak csak arra jók, hogy tévútra vezessenek«. Az igazságról akar írni egy olyan eszközzel, az emberi nyelvvel, ami önmagában, sajátásaiból kifolyólag kizárja, hogy az az összetett gondolat, amiből a szó, mondat kerekedik, erre alkalmas legyen. Mít gondolna hát az isteni világról, hiszen nem alkalmazható rá sem az egész, sem a rész fogalma, nem használhatunk a fülünk számára megszokott kifejezéseket, anélkül, hogy ne mondanánk velük a valósággal ellenkező dolgokat. Hajj ibn Jakzán annyira kiválasztott, hogy a meg nem tanult nyelv fogalmi kategóriáival, rendszerével gondolkodik halad előre tanulmányaiban, de ezen még túl is lépne az olvasó, hiszen a „mese” nem erről szól, hanem a lényegről, ami maga a Lényeg. A szövegben 126-szor találkozunk ezzel a szóval, különböző jelentésekben időnként: tulajdonság, de később van „lényeges tulajdonság”, majd egy nem létező létezőként, ami elpusztul, de mégis ott van, stb. A „lényeges” részeket külön elolvasva arra a következtetésre jutottam, hogy a lényeg fogalmi kategóriája igen tág, akár azt is mondhatnánk, hogy épp oly megfoghatatlan a szó, mint a gondolat. Próbálkoztam a kapcsolódó szavak, konnotációk útján a szó értelmezésével, de egy darabig eljutván a lényeg szó összefüggéseit vizsgálván olyan elmentmondásokat tartalmaz a szöveg, amelyből a lényegét kiszűrni, a gondolkodással megfogni nem lehet. A lényeg mégis az érzékelés köré és nem az értelem köré tereli az olvasó gondolatait. Az érzékelésben tapasztaltak viszont oly silányan foghatók meg a szavakkal, hogy egyidejűleg lényegüket is veszítik. Úgy gondolom a részletesebb kifejtést megelőzve, de az úton elindulva, az értelmezés a Lényeg megragadásán múlik, ám ez talán kevésbé a nyelvészet, mint a filozófiai tárgykörébe tartozik.”

Filozófiai olvasat

Jellegetesen filozófiatudományi megközelítés *Loboczky Jánosé*: „Ez az írás nekem többek között azért igazán érdekes, mivel azt is kifejezi, hogy az ún. nyugati (keresztény) kultúra és az arab (iszlám) kultúra, illetve vallás között közel sem akkora a különbség, mint azt gyakran és közhelyesen emlegetni szokták. Jól mutatja például ezt rögtön a szöveg elején (3.o.) bemutatott kétféle gondolkodásmód: az intuitív, amely körülhatárolja a

dolgokat (tulajdonképpen ez a természetes ember célja), valamint a bölcsekedő, fogalmi megismerése a dolgoknak (ez a tudományok célja). Ez a különbségtétel bizonyos értelemben már a görög filozófiában (mitológia és filozófia megkülönböztetése) is felbukkan, vagy éppen gondolhatunk a középkori keresztény skolasztika és misztika ellentétére. A lélek kiáradásáról szóló rész (8. old.) és a Szükségképpen Létező jellemzése (25. old.), de a misztikus „feloldódás a Valóságos szemléletében” (34. old.) is talán nem véletlenül emlékeztet az újplatonikus Plótinosz emánációs elméletére. Az a felfogás, hogy a világ teljes egész, és olyan, mint egy „hatalmas élőlény”, a különböző népek mitológiájából éppúgy ismert, mint az antik filozófiai hagyományból. Az külön is érdekes, hogy az emberi nyelvvel nem rendelkező természetes ember (Hajj ibn Jakzán) miként gondolkodhat helyenként a formális logika emberének módján (például a 22-23. old.) a világ alkotójáról és a világ öröktől fogva létezéséről. Persze azt is mondhatnánk, hogy a természetes ember a megismerés útját járva a tapasztalatok révén lényegében ugyanolyan következtetésekre jut, mint a bölcselek. A duális gondolkodás, úgy látszik, alapvetően áthatja ezt az írást. A kétféle gondolkodásmód mellett ott van Aszál és Szalámán, a kétféleképpen kiváló és jóakarátú ember, de természetesen Aszál és Hajj ibn Jakzán is. A két utóbbi találkozása azt példázhatja, hogy a kétféle indíttatású – a természetes és a tanult – ember végül is egyaránt képes a transzcendencia közvetlen átélésére. A befejezés arra figyelmeztet, hogy a titkok titkának a felfedése csak látszólag lehet teljes. Hérakleitosszal szólva „a természet rejtekezni szeret”, vagy Heidegger nyomán: az igazság egyszerre elrejtett és el-nem-rejtett. Egy másik szempontból azt is mondhatnánk, hogy a különböző célra született emberek különbözőképpen, de végső soron a létezésnek ugyanazt a centrumát igyekeznek megközelíteni életükben. Elérni persze csak néhány kivételes embernek sikerülhet.”

Neveléstudományi olvasat

Trencsényi Lászlónak, a neveléstudomány művelőjének értelmezése is tipikusan szakmai megközelítés: „A dialógusokba rejtett filozofálás most sem érdekelt igazán. Érdekelni akkor kezdett a dolog, amikor átváltott epikumba, a példabeszéd vagy legenda elkezdődött az anya és apa nélkül született Hajj ibn Jakzán-ról (aki ugye az európai felvilágosodás klasszikus „vadembere”, és ha jól tudom, már az antikban kis volt ilyen, Lukianosz Anakarsziszsa, amikor e természet romlatlanságában növekvő ember találja meg az igazi utat). Milyen út is ez? A képletes nyelven az »egybeolvadás« a leggyakoribb kifejezés a bevezető részben. De itt az egybeolvadást felkínáló »transzcendens princípium«, a »kegyelem«, az »igazság« a megismerés maga. Most már értem az első keretes vesszort: »Ne gondoldj mást, csak jót felőle, de nem kutasd titkait, egybeolvadás titkát«. Abú Bakr szerint a megismerésnek ehhez a fokához a tudományos szemlélődés és elmélkedés útján juthat el az ember. De a »vadember«, a „remete« útja az ellenkezőjéről szól. De hiszen ez egy »tantervelméleti« mű! Korunk tanulásméleti vitáiban állásfoglalás. Hősünk egészen gyakorlatias úton halad a megismerés felé. minden grádicson – különösen az elején – gyakorlatias szükség vezet. Kíváncsisága – bár egyre magasabb rendű és elvontabb (itt egy szakaszosság is azonosítható, ha nagyon keresném Steiner Walldorf-iskolájának szakaszolásával azonosíthatnám) – mindig problémamegoldási kényszerből adódik. Túl kell élnie, versenyképesnek kell lennie, meg kell próbálnia gazella-anyja felélesztését, s ha nem sikerül, akkor életének-halálának titkát. Egy pragmatikus tanulásmélet? Akárhogyis, de erről lehet szó a példabeszédben! A projekt-módszer apológiája? Akkor is, ha a kíváncsiság és a tudás eléri a filozófiai kérdésfeltevések magaslatait.”

Vallási-ideológiai-olvasat

Sajátos – nem annyira teológiai, mint inkább vallási-ideológiai – olvasat *Venezs Ernő* ex-népművelő bencés szerzetesé: „Mindig meggyőződésemm volt, hogy a természetes utak

az Istenéi! Hogy minden teológusi okoskodás nélkül (Isten bocsásson meg – ellenére), a józan és logikus gondolkodás útján is el lehet jutni Istenhez. Sőt, az is lehet, hogyha ezt a természetes utat elhagyjuk, és megpróbálunk mindenféle nyakatekert okoskodást igénybe venni, még inkább távolabb kerülünk. Ezzel rokonítható az a régi rögeszmém, hogy etikai kérdésekben is mindig a természetes a jó. Fenti alaptételeimből következően azt is bátorodom állítani, hogy az évszázadokon át konstruált sok vallásos, hitbuzgalmi és teológiai spekuláció nem mindig vált hasznára a krisztusi ügyeknek. Ugyanakkor nem állítom, hogy sok tiszteletreméltó teológusunk – akikben mindig fellelhető valamiképpen a tisztességes természetesség, józan bölcsesség, prudentia – nem vitt közelebb az Igazsághoz. Mindig kísértésbe estem, amikor ezt a Jézusi mondatot olvastam: »Nem megszüntetni, hanem tőkéletesíteni jöttem a törvényt.« Mert mindig arra gondoltam, hogy itt többről vagy másról van szó, mint a szoros értelemben vett Törvényről. Jézus vissza akart terelni bennünket, gondolkodásmódunkat az Isten által alkotott (a szó legtartalmasabb értelmében vett) »természetes ember« prototípusához.”

Tudománytörténeti olvasat

Szabó T. Attila kommentárja úgy kezdődik, ahogy azt egy tudománytörténész biológustól várnánk: „A szöveg ebben a modern fordításban nehezen értelmezhető, mert mai fogalmaink mást jelentenek, mint a 800 évvel korábbiak.

Különösen zavaró ez pl. a »sejt-fogalom« vagy a »fajta-fogalom« esetében, ezek mai biológia értelemben jól meghatározottak, itteni használatuk ebben az értelemben nagyon zavaró lehet (nem volt időm az eredeti Katona-féle kiadás jegyzeteiben ennek utána nézni).” Két példa következik ennek illusztrálására, majd megpróbálja a számára ismeretlen szerzőjű és korú szöveget: Valójában egy Mohamedán köntösbe és keleti meseruhába öltöztetett korai reneszánsz szöveget olvasunk, mely »méltó Anadalúziához«, ahhoz, amit mondjuk a cordobai sokfelekezeti templomkomplexusban érzékelhettünk.” Ezután kezdődik az érdemi reflexió, amelyben mindjárt felbukkan mag a befogadó is, majd hamarosan már csak róla lesz szó: „Különösen figyelemre méltó az anyag és az információ viszonyának a feszegetése, az anyagtalan szellem (információ) elsőbbségének hite. Ezzel a kérdéssel minden (őszinte) mai gondolkodó is szembesül, és nem jut sokkal tovább, mint Abu Bakar Ibn Tufajl. Nagyon izgalmas az, amit az anyag (test) és információ (szellem) összefüggéseiben a Világegyetemről mint élőlényről gondol. Fel szeretném itt hívni a figyelmet arra, amit „Látod? Nem látod. Na látod! Háló az élet és hálód halálod – Gondolatok *Barabási Albert László* 'Behálózva' című könyvének olvasása kapcsán” címmel írtam (21), és aminek az a lényege, hogy informatikai szempontból a mikrokozmosz (pl. egy sejt) és a makrokozmosz (pl. egy tejtrendszer) informatikai hálózata ugyan azokkal az egyszerű alapegyenetekkel írható le. Ez valóban új felismerés, és ha nem magamfajta peregrinustól, hanem mondjuk egy brit állampolgártól származna, alighanem jobban zengene tőle a világ, mint ahogy (azért elég jól) zeng is, kies hazánk kivételével. Ugyanis, stílszerűen Mohamednél maradva, csak ő volt (?) próféta a saját hazájában. Etnikum és biológikum viszonyát tekintve az egyetemes emberi és a sajátosan keleti elemek kavalkádja miatt ez a szöveg hallgatóinkkal megismertetendő, és ezt meg is fogom tenni a most futó egyik szemináriumom alatt.”

Különösen figyelemre méltó az anyag és az információ viszonyának a feszegetése, az anyagtalan szellem (információ) elsőbbségének hite. Ezzel a kérdéssel minden (őszinte) mai gondolkodó is szembesül, és nem jut sokkal tovább, mint Abu Bakar Ibn Tufajl. Nagyon izgalmas az, amit az anyag (test) és információ (szellem) összefüggéseiben a Világegyetemről mint élőlényről gondol.

Olvasási stratégiák

Lényeges eltérések – különböző olvasási stratégiák – állapíthatók meg a négy szakmai megközelítésű olvasatban. Venesz nem kifejezetten szakmai olvasata annyiban hasonlít Trencsényiéhez, hogy a Tufajl-szöveg által maga igazát érzi megerősítve. Szabó T. Attila olvasatában már az ő igaza (az ő felfedezése) került központi helyre, ebben az esetben már olyan extrém módon érvényesül az „ez a mű rólam szól”, hogy ez már szinte akadályát képezi a mű befogadásának, ugyanis az Ibn Tufajl-mű mű olvasata olvasója olvasatává válik. Loboczky berajzolja a számára ismeretlen keleti Ibn Tufajl-szöveget az európai filozófiatörténet térképére, azt is mondhatnánk, lefordítja a nyugati filozófia nyelvére. Farkas pozitívista kutató kulturológus módjára – toposzokra szétszedve – elemzi a művet. Pfitzner kritikai elemzés tárgyává teszi a szöveget, annak realitását és igazságtartalmát a pszichológia tudomány mérlegére helyezi, és könnyűnek találja („Nekem nagyon furcsa és egyáltalán nem szimpatikus”). Trencsényi ellenkező eljárással „kiolvassa” belőle (meglátja benne és belelátja) a tantervelméleti, a pragmatikus tanulásméleti művet. A mai neveléstudomány igazoló pecsétjét üti a műre, amellyel ugyanakkor önmagát igazolja.

A nem kifejezetten szakmai, ugyanakkor kritikai olvasat eklatáns példája *Bulka Tamásé*, a teológiai műveltséggel rendelkező ügyvitel-szervező mérnöké, akinél a kritika kritériuma nem egy bizonyos szakma, hanem az olvasó habitusa, műveltsége, világnézete, emberképe. „Nagyon szimpatikus kísérlet arra, hogy beszéljen arról, amiről csak dadogni lehet. Egy gondolkísérlet arra, hogy realizisztikus megközelítéssel bizonyítsa a transzcendenst és adjon egy fejlődési-elérési utat. Persze a lényegét (szerinte is) csak az értheti meg, aki maga is képes (hajlandó) meditatív istenkapcsolatot kialakítani. Valóságos történetnek semmiképp nem fogható fel, hiszen az ember csak társas mivoltában lesz az. Arra van példa, hogy normálisan szocializált ember a vadonban élve elvaduljon. A fordítottjára nincs. Emberi közeg nélkül felcseperedő palántából nem lehet fogalmat alkotó, intelligens, imádkozós próféta. Ez az emberke 7 évenként lép akkorát, mint az emberiség 7 ezer évenként. Az elért eredmények (megértések) akkor is dicséretesek, ha mi már biológiából, univerzum ismeretből, szubatomi történésekből valamivel többet tudhatunk – s az egészét ugyan annyira nem értjük. (S nyilván egy ilyen ideális klímájú és faunájú sziget sem maradna lakatlan.) A vége, sajnos, megmosolyogni való. Már az is, hogy (szerencsére meg nem nevezve!) találkozik a majdnem tökéletes vallással. (Nekem ez csak gyenge utáztatokkal sikerült.) Már az is, hogy nővel nem találkozik, és így nem szennyeződik be, térül el őszentsége. (Nagy hiányossága a műnek, hogy meg sem említődik a szexualitás, nemhogy kezelési tanácsokat adna.) Az sem csábító perspektíva, hogy a két elmélkedésben kielégülő visszamegy (hajózik) a világból kiszakított szigetre. A tömeg kezelésére (igazságok ismerete helyett silány jelképek, istenélmény helyett torzító rituálék, lelki gazdagodás helyett a vagyonszerzés legitimálása) adott áldása végképp elfogadhatatlan számomra. Az rendjén való, hogy különbözőek vagyunk adottságainkban, értésein, erkölcsainkben, transzcendenciát befogadó készségünkben. Ebből azonban nem következik, hogy a tömeg ne is törekedjen (s tanítóik ne is inspirálják őket) az igazság megismerésére, az egyéni istenkapcsolat kialakítására! Ennél többet tett volna, ha a keresés boldogságát teszi tapinthatóvá.”

Mi mindent mozgósított az Ibn Tufajl-szöveg az olvasókban?

Iszlám kultúra-ismeret

Először is mindazt (a keveset, s a legtöbb esetben nagyon keveset), amit az iszlám kultúráról tudtak, amit sok esetben felülírt az, amit nap mint nap olvasni, hallani és látni lehet a különböző médiumokban iszlám terrorizmus címen. Szinte mindenki a keresztény kultúrához, valláshoz, filozófiához viszonyítja az iszlámot, egyesek az iszlámot elma-

rasztalva („az iszlám bölcsesség engem nem inspirál, van nekünk zsidó-keresztény bölcsességünk”, „számomra kérdéses, hogy Istentől való-e az iszlám vallás”), mások a keresztény kultúrával egyenlőképpen értékelve („ennek a műnek az olvasása közben is sokszor volt olyan érzésem, hogy egy keresztény »lectio divina«-t vagy misztikus írását olvasom, ami komoly katarzist okoz bennem. Vagy más megközelítésben: nem kell attól félnünk, mi több, el kell fogadnunk, hogy a mi hitvilágunk szövege át meg át van szövege más hitbéli szövegek szálaival. S amikor mi pl. a nyugati, keresztény kultúráról beszélünk, akkor jó tudni, hogy hol voltak a mi forrásvidékeink”).

A másoddiplomás levelező hallgatók közel fele azt értékeli ebben az olvasmányban, hogy az európai ember részéről mellőzött, lekezelt keleti kultúrával, világképpel és gondolkodással ismertette meg az olvasót. Mások (elsősorban a lelkesek és teológusok) a keresztény és az iszlám istenképet és vallást hasonlítják össze, és rendre a saját (keresztény) vallás javára billen a (korántsem elfogulatlan) mérleg nyelve: „Az iszlám szerint az isteni állapot ember által elérhető, a kereszténységben ez Isten által kezdeményezett lelki adottság”; „a kereszténységnek is vannak remetéi, de nem tanítja a kivonulást, mint a hit feltételét”, „Hajj ibn Jakzán is próbálkozott az elesettek segítségével, de szemben Jézus tanításával, felhagyott vele”; „a keresztények az ima révén, a muszlimok egybeolvadással jutnak el Istenhez”. Néhányukat azonban éppen az lepi meg, hogy „Az iszlám és a keresztény gondolkodás egy halmazban van”, „a két vallás közötti hasonlóság szembe-tűnőbb, mint az eltérés”.

Műfaj

A szöveget a többség filozófiai műnek, vallási tanításnak vagy pedagógiai műnek tartja, a többiek gondolat kíséretnek, pedagógiai regénynek, a gnoszticizmus kései iszlám irányzatának vallási propagandájának, parabolikus történetnek, romantikus megformálásnak, arab mesének, „mohamedán köntösbe és keleti meseruhába öltöztetett korai reneszánsz szövegnek”, utópiának, példabeszédnek vagy legendának.

Asszociált szerzők, művek, mitologikus személyek

Az Ibn Tufajl-szöveghez asszociált szerzők, művek, mitologikus személyek és irodalmi művek szereplői közül leggyakrabban Arisztotelész szerepelt. A filozófusok közül még *Hérakleitosz*, *Empedoklész*, *Plótinosz*, *Platón*, *Averroes*, *Avicenna*, *Descartes*, *Kant*, *R. Steiner*, *Heidegger*, *P. Davies* és Gáspár Csaba László fordul elő, a különböző ember-tudományok képviselői közül *Darwin*, *Gehlen*, *R. Moody*, *Plessner*, *Scheler*, *Maslow*; a filozófiai és vallási irányzatok közül pedig a Biblia vallásai, a hinduizmus vallásai, buddhizmus, a szúfi, az Ozirisz-kultusz, a gnózis, a hermeneutika, az alkímia és az antropozófia. (22) Az irodalomból *Lukianosz*, *Rousseau*, *Defoe* (legtöbben – tizen – öt, vagyis a Robinsont említik) (23), *Kipling*, *Goethe* (24), *Madách*, *H.G. Wells*, *Burroughs (Tarzan)*, *József Attila* (25), *Kornis Mihály*, a mitológiai személyek közül *Mózes* (nyolcan említik) (26), *Ozirisz*, *Jupiter*, *Romulus* és *Rémus* kerül említésre, továbbá *Christian von Rosenkretzot* és *II. Frigyes* császárt is kapcsolatba hozzák az Ibn Tufajl-szöveggel. A Bibliából a (főképpen a teológusok és a hitoktatók) elsősorban a Genezist (a paradicsomkert és a sziget hasonlóságára utalva), *Mózes* születését, *Jézus* szeplőtelen fogantatását, a *Jelenések* könyve jövendölései és *Hajj ibn Jakzán* fejlődése hét-hét szakaszának párhuzamát, valamint *Szent Pál* „amikor gyermek voltam” gondolatát (I. Kor. 13.11–12).

Aktuális üzenet

Néhányan aktualizálható üzenetet olvastak ki a (számukra) filozófiai és/vagy pedagógiai tanmeséből: „Az embereket ma is csak a földi dolgok, a könnyű élet, a birtoklás érdekli”, „a környezetvédelem fontossága”, „alázatvesztés: csak képességeikben bíznak az emberek”.

Biológiai, lélektani és szociológiai reflexiók

Néhányan a mű meglepően fejlett s korántsem „középkorszzerű” természettudományi (csillagászati, biológiai és orvostudományi) fejtegetéseit emelik ki, korát megelőző evolúciós szemléletét, az egyedfejlődésnek a pszichológia által is igazolt hét szakaszát. Ketten úgy vélik, hogy Tufajl világképében összhangba kerül az evolúció és a teremtés. A biológiai és lélektani mozzanatok említése azonban elsősorban a kritikus olvasási stratégiákkal olvasók körében fordul elő: „nem kielégítő a csillagokkal kapcsolatos magyarázat” (pedagógus); „anya és apa nélkül születni képtelenség” (pedagógus); „hihetetlen sebességgel fejlődött” (pedagógus); „Izgalmas, amit az anyagi (test) és az információ (szellem) összefüggéseiben a világegyetemről, mint élőlényről gondol.” (biológus); „Az egésznek a valóság-alapja mindössze egy barlangi látomás” (szociológus); „Annyira kiválasztott, hogy a meg nem tanult nyelv fogalmi kategóriáival gondolkodik (nyelvész). „A nárcizmus csimboraszója, célja a fúzió, ami a nárcizmus végcélja, saját maga istenné válása. Nincs szüksége szocializációra, szociális uteruszra. Nem tanul meg nyelvet, ami a szimbolizálás képességének fő eszköze lenne. Evolúciót átugorja. Erotika, szexualitás, agresszív impulzusok békén hagyják. Nem kívánczik partner után, de azért eltakarja nemi szervét. (...) Ő egyedül jut el a felismerés tetőpontjára minden dialógus nélkül. Kísérlete a társadalomba való beilleszkedésre kudarcot vall, visszamegy a szigetre, vagyis elszigetelődik” (pszichológus). A nemiség és a szociológiai dimenzió fogyatékos volta a mérnök olvasatában is szerepel, ugyancsak kritikus felhanggal: „Nem találkozik nővel, nem szennyeződik be” (...) Emberre csak társas kapcsolatban lehet válni, nem lehet fogalmat alkotó, intelligens, imádkozó, próféta”. „Olyan mértékben elveti a nemiséget, hogy az ősnemzéssel még nőknek legalapvetőbb fajfenntartó szerepét is elveti”, botránkozik egy vállalkozó. A másoddiplomás hallgatók közül legtöbben a társadalmat, a közösséget hiányolják, mint ami nélkülözhetetlen a normális ember kifejlődéséhez. Mások úgy vélik, hogy Ibn Tufajl nem becsülte le a társadalmi ember dimenzióját, de Hajj ibn Jakzának vagy nem sikerült beilleszkedni a társadalomba, vagy azon túllépve tért vissza a spirituális szintre.

Antropológiai és filozófiai reflexiók

Az etika és a társadalomismeret tanuló közül a többség számára ez a szöveg érthetően magáról az emberről, az emberi specifikumról, a kereső emberről, az emberi élet értelméről és az emberi méltóságról szól. Néhányan azt olvassák ki a szövegből, hogy Ibn Tufajl szerint az emberi sajátosság az én, egyikük azonban hozzát teszi, hogy „ideális embere azonban nem én-lény, ugyanis ez nem a szabadság, hanem a szükségszerűség filozófiája”.

A filozófiai jellegű reflexiók közül a legtöbb ismeretelméleti vonatkozású. Legtöbbjük azt emeli ki, hogy Hajj ibn Jakzán egyedül, önerőből jut a megismerés legmagasabb fokára. A filozófiai reflexiók egy része pszichológiai elemekkel („állandó kíváncsiság”, a kognitív megismerés különböző fokozatain megy át”, másik része etikai elemekkel („önző megismerési vágy hajtotta”, „az ismeret nem jelenthet uralmat”). Néhányan a determinizmus elvét olvassák ki a szövegből annak alapján, hogy Hajj ibn Jakzán az Isten által kevesek számára biztosított képességekkel rendelkezik.

Ontológiai-metafizikai jellegű reflexiók is előfordultak: „hitt a világ anyagi egységében, elfogadta Empedoklész tanát, a sokféleség egységét”, „dualista felfogás az anyag és a szellem viszonyát, „nem különbözteti meg élesen a szellemet és az anyagot, mint Arisztotelész”, „a lélek örökkévalósága mellett az anyag örökkévalóságát is lehetségesnek tartja”, „az ember lényében valami Istennel közös „az ember lelke az istenség, a világlélek része”, „a hitványabbik rész a test”.

Etikai reflexiók

Érthetően különösen gyakori az etikai reflexió az „etika-szakos” hallgatónál. Egyik részük Hajj ibn Jakzánt vádolja egyfelől önzéssel („csendes felsőbbrendűség”, „elitista

etika”, „a csapdában rekedt ember gögös filozofálgatása”, „mérhetetlenül egoista: ő a kivétel, aki részesedik az örök boldogságban”, „a másokat segítség kedvesebb Istennek, mint a remeteség), másfelől a test megvetésével („visszataszító, hogy saját testisége ellen fordult”, „csak a testi léttől és más emberi lényektől való eltávolodásban vélte megtalálni Istent, ami önzés”). Másik részük az átlagemberek erkölcsét bírálja: „csak a földi dolgok érdeklik”, „csak a földi dolgok, a könnyű élet, a birtoklás érdeklí”, „gyöngyöket a disznók elé, akik csak a látható világban hisznek”, „a bölcs az átlagemberek között, akik a lényegről megfeledkezve élnek mindennapjaikat”), s mindössze egy ellenvélemény akad: „nem minden ember rossz, akit földi dolgok érdekelnek”. Többen azt a kérdést feszegetik, hogy mennyiben kötelessége a bölcsnek a tudás átadása, s úgy vélik Hajj ibn Jakzán adása maradt embertársainak. Van, aki még súlyosabb vádakkal illeti Hajj ibn Jakzánt, vagyis a szerzőt: „Az embernek megvan a lehetősége a szabadságra, a felelősségre, hogy legyőzze a rosszat. A felelősségnek Istenre átruházása könnyen válthat a vallási fanatizmus melegágyává”.

Pedagógiai reflexió

A másoddiplomás (és felerészben pedagógus végzettségű) hallgatók között féltucatnyian vannak, akik pedagógiai reflexiót (is) fűznek a Tufajl-íráshoz (27); ilyeneket: „az Allahhoz eljutás az akarat erőfeszítésével, tanulással, eszkézzel”, „ez a pedagógia tulajdonképpen az emberi akarat erőfeszítéseiről szól, az állhatatos tanulásról, az aszketikus harcról”, „az iszlám nevelésfilozófiájának alaptétele, hogy aki nem ismeri meg az Allah teremtette világot, az sosem értheti meg az isteni teremtés nagyszerűségét”.

Vallási és vallásos reagálások

Akadnak tipikusan vallási és/vagy vallásos reagálások. Ezek között van vallástudományi: „Megjelenik a vallásgyakorlás két fajta típusa (...) Az Aszál képviselte tradícióban benne van az őstradíció, amit el kell rejteni” (kulturantropológus). Akad a mai, itt és most létező vallásra és vallásosságra vonatkoztatott kritikus megjegyzés, két olvasótól is: „A vége, sajnos, megmosolyogni való. Már az is, hogy találkozunk a majdnem tökéletes vallással” (mérnök). „A hitbuzgalmi és teológiai spekuláció nem mindig vált hasznára a krisztusi ügyeknek” (szerzetes népművelő).

A másoddiplomás hallgatók közül legtöbben az Aszál és Szalamán által képviselt kétféle vallásosságra reagálnak, részben elismerve mindkettő jogosultságát, részben az előbbi tartva magasabbrendűnek. Van, aki úgy véli, hogy Hajj ibn Jakzán lelkében „összhangra talált lelkében az elmélkedés és a hagyomány”. És egy valaki akad köztük, aki természetellenesnek tartja a valamely vallás istenében való feloldódást, ugyanis szerinte a boldogságot a földi életben kell megtalálni.

*

Milyen következtéseket lehet levonni – persze, kellő óvatossággal – ebből a négytucatnyi IbnTufajl-olvasatból? Óvatosan következtetni lehet a kulturális elitnek még az érdeklődők esetében is erősen szelektáló és bizonyos hagyományokkal szemben másféle hagyományra támaszkodó olvasói beállítódására, a régi-új világokkal és nyelvekkel kapcsolatos nyitottság viszonylagosságára, ezen kívül természetesen valamelyest irodalmi és filozófiai műveltségükre, s természetesen emberképükre, értékrendjükre, világnézetükre. Másfelől azt is tapasztalni lehetett, hogyan mozdított ki sokakat rutinjukból ez a nem-mindennapi szöveg. Úgy vélem, érdemes lenne belevágni egy ilyen típusú másságot képviselő szöveg recepciójának kutatásába.

Milyen következtéseket lehet levonni – persze, kellő óvatossággal – ebből a négytucatnyi Ibn Tufajl-olvasatból? Óvatosan következtetni lehet a kulturális elitnek még az érdeklődők esetében is erősen szelektáló és bizonyos hagyományokkal szemben másféle hagyományra támaszkodó olvasói beállítódására, a régi-új világokkal és nyelvekkel kapcsolatos nyitottság viszonylagosságára, ezen kívül természetesen valamelyest irodalmi és filozófiai műveltségükre, s természetesen emberképükre, értékrendjükre, világnézetükre. Másfelől azt is tapasztalni lehetett, hogyan mozdított ki sokakat rutinjukból ez a nem-mindennapi szöveg. Úgy vélem, érdemes lenne belevágni egy ilyen típusú másságot képviselő szöveg recepciójának kutatásába.

Jegyzet

- (1) *Út az Ómega felé.* (1980) Szent István Társulat K.
- (2) A szektákat a szöveg más mozzanatai is az olvasó eszébe juttathatják. Jakzán tisztaság-mániája a katarokéra emlékeztetheti a vallástörténetben járatos olvasót, miképpen a vitustánc is többféle, a mi nézőpontunkból valási szélsőséggel jellemezhető vallási irányzatra.
- (3) A Ibn Tufajl-írás toposzait illetően a kulturális antropológus (egyiptológus és alkímia-kutató) Farkas Attila Márton által készített összeállítására támaszkodom, amely a későbbiekben ismertetett képezelbeli kerekasztal-beszélgetésre küldött kéziratának részét képezi).
- (4) Farkas, i.m.
- (5) Arab legendák a piramisokról. (1971) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- (6) Farkas, i.m.
- (7) Farkas, i.m.
- (8) Pieper, Josef (1996): *A négy sarkalatos erény.* Vigília K., Budapest.
- (9) Máté 7,6.
- (10) Máté 28,19.
- (11) Ibn Tufajl, Abu Bakr Ibn (1961): *A természetes ember.* Európa, Budapest. 44.
- (12) Uo. 45.
- (13) Weber, Max (1992): Vallásszociológia. In: Uő.: *Gazdaság és társadalom 2/1.* KJK, Budapest. 109–323.
- (14) Négyötöd részt humán területen működő, de a többiek is filozófiai-teológiai érdeklődésűek.
- (15) Tizen-tizenöten „kimentették magukat, bokros teendőikre hivatkoztak (számukra egy-két hónappal meghosszabbítottam a határidőt, ám hiába), néhányan határidő módosítást kértek (megadtam, de hiába).
- (16) Első diplomájukat tekintve felerészben tanítók és általános iskolai tanárok, negyedrészt református lelkészek, a többiek között művelődésszervezők, hitoktatók, rendőrtiszt, gazdasági mérnök és grafikus található.
- (17) „Sokkal földhözragadtabb a gondolkodásom, semhogy figyelmemet oda tudjam kötni egy ilyen szöveghez.” (szociológus)
- (18) „Csak afféle gyorsolvasási technikával néztem át az egészet, de ebből is kiderült, hogy iszlám bölcsességről van szó, ami engem nem inspirál. Van nekünk zsidó-keresztény bölcsességünk, sőt a távolkeleti misztikából is átvehető rengeteg gondolat, de miért kell akkor az iszlámhoz fordulnunk?” (filozófus)
- (19) Az olvasó életvilága.
- (20) Akik az Embertan nevű kurzus keretében kapott feladatként értelmezték a szöveget.
- (21) <http://binet-biotar.vein.hu> Titles published in Bio Tár Electronic: AMPLICON 2004–2005, Titles – Címek 2004.
- (22) Az antropozófusok között R. Steineren kívül Popper Péter és Török Sándor nevét is említik.
- (23) Kunszt mint „természetkutatót”.
- (24) „A tudással nő a kétely”
- (25) „Hiába fűrészted...”
- (26) Kunszt mint létkutatót.
- (27) Elsősorban Kéri Katalinnak az Iskolakultúrában megjelent tanulmányai hatására.